

Xalidə MƏMMƏDOVA

AMEA Folklor İnstitutu

“Dədə Qorqud” şöbəsinin böyük elmi işçisi

e-mail: xalide_1978@mail.ru

GÜNAHSIZ MAYALANMA MİFİ – MÖCÜZƏLİ DOĞULUŞ MOTİVİNİN ƏSAS MİFOLOJİ QAYNAQLARINDAN BİRİ

Khalide Mammadova

THE MYTH OF THE IMMACULATE CONCEPTION – ONE OF THE MAIN MYTH'S SOURCE OF MIRACULOUS BIRTH MOTIF

Summary

The miraculous birth motif transformed to epic folklore was based on ancient beliefs, archaic imaginations. For clarifying it, the myth of the immaculate conception is also considered when archaic imagination in miraculous birth mentioned. When we say, further rational ideas, which are understood the miraculous motive by presence of both of parents. Many texts in national folklore have reflected the theory of parthenogenesis, as with all world folklore. This theory incorporates the beliefs that a woman can give birth to a baby without the presence of male sex (virgin fertilization). In primary societies, belief in fermentation was widely spread without the participation of male sex. This conclusion is that the role of man in the fermentation has never been understood. Only Woman was considered as creator of generation. This impression is closely related to the matriarch. The understanding of the role of the fatherhood came later. This motif is linked to primitive imaginations of parthenogenesis (ie, virulent fertilization) existed in the more archaic forms of Agnesian period. The hero was born by eating magical apple of his mother or reason of drinking water from magical source, even swallowing the beads, tasting part of the corpse, eating animal and poultry eggs may also cause pregnancy. This also reminds the ideas about totemism. In ancient Latin, this type of birth is called "sine concubity".

Key words: Azerbaijani folklore, miraculous birth motif, the myth of the immaculate conception, parthenogenesis

Халида Мамедова

МИФ О НЕПОРОЧНОМ ЗАЧАТИИ – ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ИСТОЧНИКОВ МОТИВА ЧУДЕСНОГО РОЖДЕНИЯ

Резюме

Мотив чудесного рождения, трансформировавшийся в эпический фольклор, опирался на очень древние верования и архаические представления. С целью разъяснения отметим, что, говоря об архаических представлениях в чудесном рождении, мы имели в виду также миф о непорочном зачатии, а упоминая позднейшие рациональные представления, подразумевали мотив чудесного рождения, осуществлявшийся с участием обоих родителей. Многие тексты, отмеченные в национальном фольклоре, также как и в мировом фольклоре отражали теорию о партеногенезисе. Эта теория включает в себя веру в рождение женщиной ребенка без участия представителя мужского пола (девственное зачатие). Обилие материала не оставляет никакого сомнения в том, что в возможность зачатия без участия мужчин некогда широко верили. Ряд соображений и материалов приводит к заключению, что человек не всегда понимал роль мужчины при зачатии. Такое представление тесно связано с матриархатом. Создательницей рода считалась только женщина. Осознание роли отцовства появляется позднее. В своих наиболее архаических формах мотив чудесного зачатия связан с первобытными представлениями о партеногенезисе (девственном зачатии), восходящими к эпохе материнского рода. Согласно этому

верованию проглатывание бусинки, вкушение части трупа, съедание мяса животного и яйца птицы – все это могло стать причиной начала беременности.

Ключевые слова: фольклор Азербайджана, мотив чудесного рождения, миф о непорочном зачатии, партеногенезис.

Açar sözlər: Azərbaycan folkloru, möcüzəli doğuluş motivi, günahsız mayalanma mifi, partogenezi

Məsələnin qoyuluşu: Tarixi baxımdan ən qədim motivlərdən biri sayılan möcüzəli doğuluşun folklor ənənəmizdə özünəməxsus yeri vardır. Bu motivin müxtəlif yönərdən təhlili aparılsa da, biz məsələyə başqa bir aspektdən nəzər yetirmişik. Möcüzəli doğuluş motivinin əsas mifoloji qaynaqlarından biri hesab olunan günahsız mayalanma mifi haqqında məlumat verərək, milli folklor nümunələri əsasında bəzi ümumiləşdirmələr aparmışıq.

İşin məqsədi: Günahsız mayalanma mifinin yaranma tarixi haqqında məlumat vermək, bir çox nəzəriyyəçilərin bu məsələyə münasibətini əks etdirən fikirləri cəm etmək, həmçinin milli folklor mətnlərimiz arasında bu miflə bağlı təsvirlərin mövcudluğunu aşkar etməkdən ibarətdir.

Dünya folklorunda olduğu kimi, Azərbaycan folklorunda da möcüzəli doğuluş motivinin qaynağında ilk insanların yaranmasıyla bağlı mətnlər dayanır. Həmin mətnlərə görə, ilk insanlar Allah tərəfindən yaradılmışdır ki, daha sonra da onlardan digər insanlar törəmişdir. Onlar insan nəslinin ulu babası, əcdadıdır. Bir çox xalqların inancına görə, möcüzəli şəkildə yalnız ilk insanlar yaranmışdır, çünki ilk insanlar doğula bilməzdilər (Propp, Vladimir 1976 : 233). Qeyd edək ki, ilk insanlarla bağlı miflər adətən belə adlandırılmışdır: İlk insanların yaranması və ya ilk insanların törəyişi. Zənnimizcə, bu məzmunlu mətnləri “ilk insanların doğuşu” başlığı ilə təqdim etmək də olar. Türk dillərində “doğmaq” feili həm də dünyaya göz açmaq, doğulmaq anlamında da işlədildiyi üçün belə bir başlıqdan istifadə mümkündür. Diqqət yetirdiyimiz nümunələr əsasında məlum olur ki, milli folklorlarda da Adəm və Həvva ilə bağlı mətnlər vardır və həmin mətnlər insanın möcüzəli törəyişini təsvir edir. Bu təsvirlər sonradan mifdən epik folklor janrlarına transformasiya olunmuşdur. Azərbaycan folklorunda adı keçən, möcüzəli şəkildə doğulmuş qəhrəmanların ən qədimi Adəm və Həvva sayıla bilər. İnanca görə, onlar tanrı hökmü ilə yaradılmış ilk insanlardır (digər türkdilli xalqların folkloruna əsasən, artıq bildiyimiz kimi, Ege və Törüngeyi, Ər Soqotaxı örnək verə bilərik). Folklor mətnlərinə görə, Tanrı onları bir ovuc torpaqdan yaratmışdır. Onların törəyişi möcüzəli olduğu kimi, övlad dünyaya gətirmə mexanizminə yiyələnmə də möcüzəli şəkildə baş vermişdir. Yasaq edilmiş meyvəni yeməklə günah işlədən ilk qəhrəmanlar doğum sancısı çəkmə cəzasına məhkum olunmuşlar. İlk insanlardan doğulmuş insanlarla bağlı bəzi nümunələrimiz var. Mətnlərin birində deyilir ki, Həvva Ana 72 ildə, hər dəfə əkiz oğlan-qız dünyaya gətirdi. Onlar 7777 il doğub törədilər. Ölüm nə olduğunu bilmədilər (Qazax örnəkləri 2012: 12). M.Ekici qeyd edir ki, qəhrəmanlar öz cəmiyyətlərində liderlik

özəlliklərində ortaya çıxar və sahib olduqları liderlik özəllikləri ilə “ideal tip” və ya “örnek tip” olaraq təsvir edirlər (Ekici, Metin 2013: 16). Adəm və Həvvanın mövcud olduğu cəmiyyət bir müddət sadəcə iki nəfərdən ibarət idi. Qədim insanların artımla, doğumla bağlı qeyri-adi yozumları onların mifoloji düşüncə tərzini müəyyən edirdi. Onlar üçün gizli qalan mətləblər içərisində insanın doğuluşu birincilərdən idi. İlk insanların doğula bilmədiyini yəqin etdikdən sonra ana bətnində inkişaf edib 9 ayın tamamında dünyaya gələn insan övladının doğuluşunda möcüzə axtarmağa başladılar.

Epik folklorla transformasiya olunan möcüzəli doğuluş motivi çox qədim inanclara, arxaik təsəvvürlərə söykənirdi. Aydınlıq üçün deyək ki, möcüzəli doğuluşda arxaik təsəvvürlər dedikdə həm də günahsız mayalanma mifi nəzərdə tutulur. Daha sonrakı rəşional təsəvvürlər dedikdə isə hər iki valideynin iştirakı ilə həyata keçən möcüzəli doğuluş motivi nəzərdə tutulur. Milli folklorlarda qeyd olunan bir çox mətnlər bütün dünya folklorunda olduğu kimi, partenogenez nəzəriyyəsini əks etdirmişdir. Bu nəzəriyyə özündə qadının kişi cinsinin iştirakı olmadan uşaq dünyaya gətirməsi ilə bağlı inamları (bakirə döllənmə hadisəsini) ehtiva edir. Qeyd edək ki, sonrakı inkişaf dövründə yaradıcı tanrı motivi şəklini dəyişməyə başlayıb. İnanclara görə, möcüzəli doğuluş ya dəvrişlərin verdiyi sehirli almanın köməyiylə, ya alqış, xeyir-dua, nəzir-niyazın kərəmətilə insan cüt-lüyündən, ya da yeyilmiş, udulmuş vasitələrin magik təsirindən və təbii qüvvələrin ani təsirindən – günəş işığından, ildırımın şiddətindən kişi cinsinin iştirakı olmadan baş verə bilib. Sonuncu iki səbəb möcüzəli doğuluşla bağlı olub, ondan əvvəl gələn mərhələni özündə ehtiva edən günahsız mayalanma (rusca: neporoç-noe zaçatii) mərhələsidir. Rus folklorşünası V.Propp “Çudesnaya rojdeniya” məqaləsində məsələyə münasibəti belə bildirmişdir: İbtidai cəmiyyətlərdə kişi cinsinin iştirakı olmadan mayalanmaya inam geniş yayılmışdı. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, kişinin mayalanmada olan rolu heç də həmişə başa düşülməyib. Nəslin yaradıcısı kimi yalnız qadın hesab olunub. Bu cür təəssürat isə matriarxat ilə sıx bağlıdır. Atalıq rolunun dərk edilməsi daha sonra yaranıb (Propp, Vladimir 1976 : 207). Doğuluşun dərk edilməsi ilə bağlı iki alimin bir-birinə zidd deyilmiş fikirləri də çox maraqlıdır. Belə ki, D.K.Zelenin yazır: kişinin mayalanma aktında iştirak etməsi haqqında tam xəbərsiz olduqları fikrini etnoqraflar mənasızca hətta bir çox ibtidai tayfalara aid edirlər (Zelenin, Dmitriy 1936: 365). Reyntşteyn isə əksinə, bu fikrə tənqidlə yanaşır və qeyd edir ki, cinsi ünsiyyət və mayalanma arasındakı səbəbiyyət əlaqəsi tarixi insana belə uzun müddət naməlum qalırdı. Əlbəttə ki, zaman keçdikcə – insanların dünyagörüşü səviyyəsi artdıqca doğulmanın həqiqi səbəbləri məlum olur. Bu səbəblərin məlum olmasına baxmayaraq, mayalanmanın cinsi ünsiyyətdən xaric mümkün olmasına inam da davam edir. V.Propp düşünür ki, bəşəriyyət mədəniyyətinin ən ilkin, ibtidai pilləsində “mücüzəli” doğuluşu hamıya aid edirdilər (Propp, Vladimir 1976 : 207). Rus folklorşünası V.M.Jirmunski də möcüzəli mayalanma nəticəsində qəhrəmanın doğuluşuna həsr olunmuş geniş məqalə ilə çıxış etmişdir. Məqalədə irəli sürülən fikir ondan ibarətdir ki, möcüzəli mayalanma (döllənmə)

və möcüzəli doğulma motivi mif, nağıl və dastanlarda geniş yayılıb. O nəzərə çatdırıb ki, bu motiv özünün daha arxaik formalarında anaxaqanlıq dövründə mövcud olan partenogenez (yəni bakirə döllənmə) haqqında ibtidai təsəvvürlərlə bağlıdır. Qəhrəman, onun anasının sehirlə alma yemə və ya sehirlə mənbəyə malik su içmə səbəbindən doğulur, hətta, gül qoxusu, günəş şüası, yağış, külək hamiləliyə səbəb ola bilər (Jirmunskiy, Viktor 1974: 224). Qədim latın dilində bu doğuluş növü “sine concubity” adlandırılır (Bekki, Selaheddin 2011: 112). Mənası atasız doğum olan bu birləşməni möcüzəli doğuluş motivinin məşəti hesab etmək olar. P.Lafarq qeyd edib ki, üç yunan tanrıçası – Yunona, Minerva, Diana ərsiz olmaqlarına baxmayaraq, bir neçə dəfə ana olublar. Çox qədimlərdə Yunanıstanda bakirəlik anlamı bugünkü mənə yükünə sahib olmayıb, sadəcə olaraq, ərdə olmayan qadının oğluna “parthenias” (rusca, sını devı – yəni bakirə oğlu) deyiblər. Lakin zaman keçdikcə bakirə ana miflərdə obrazlaşdırılıb və kişinin iştirakı olmadan analıq (rusca: mat bez sodeystva) kimi düşünəlməyə başlanıb (Lafarq, Pol 1937: 136-138). Qədim əfsanələrdən birində deyilir ki, əri tərəfindən xariqülədə bir məxluq naminə atılan və dəniz dalğalarının ixtiyarına buraxılan qadın tənha adaya düşür. Aclıqdan ölmək üzrə olan bu qadın onun sırğalarını bəzəyən toxumları yeyir. O, toxumlardan hamilə qalır və yumurtlayır (Veselovskiy, Aleksandr 1940: 533). Milli folklorun bəzi möcüzəli qəhrəmanları da sözügedən günahsız mayalanma nəticəsində yaranmışlar. “Göy mıncıx” (AFK 2007: 225), “Kəsik baş” (AFK 2008 165), “Quru kəllə”, (AFK 2008: 179), “Ceyran”(www.nagillar.az), “Kəl Həsənin nağılı” (AFK 2008: 81), Reyhanın nağılı“ (www.nagillar.az) və “Qaraqaşın nağılı”nda (AFK 2006: 225) qəhrəman məhz kişi cinsinin iştirakı olmadan ana bətnində döllənir. A.Veselovski yazır ki, hətta qadın cinsinin iştirakı olmadan da doğuluş səhnələrinin təsvir olunduğu dünya xalq nağılları mövcuddur. Müəllifin onlardan biri – portuqal xalq nağılı haqqında verdiyi məlumatda qeyri-ənənəvi epizodlarla qarşılaşırıq: Bir dəfə müqəddəs Antoni uşaqsız bir qadına 3 alma verir. Təsədüfən almaları qadın yox, onun əri yeyir, o, hamilə qalır və onun qarnını kəsib qız uşağını çıxarırlar (Veselovskiy, Aleksandr 1940: 533). Burda Afinanı öz başından doğmuş Zefs haqqında miflər yada düşür (Synodinou, Katerina 1986: 156).

Sadaladığımız Azərbaycan nağıllarının qəhrəmanlarının doğulması üçün isə sanki atanın iştirakı lazım deyil. Adı çəkilən ilk üç nağılda möcüzəli şəkildə doğuluşda əsas diqqət bakirə qadınlara yönəlmişdir. Bu nağıllarda qadının bədəninə mayalanmanın hansı yolla baş verdiyini izləmək çox maraqlıdır. Bakirə olmalarına baxmayaraq, muncuq dənəsini udaraq, ölmüş insanın quru kəllə sümüyünün döyülmüş tozunu dadaraq hamilə qalan qadınlar 9 ayın tamamında uşaq dünyaya gətirirlər. Nağıla sızramış bu doğuluş formasının hansı səbəblər üzündən təzahür etməsi də maraqlıdır. Qeyd edildiyi kimi, anaxaqanlıq dövründə inkişaf etmiş partenogenez inancları qeyri-adi yolla döllənməni və dünyaya gəlməni ehtiva etmişdir. Dünya folklorunda günahsız mayalanma mifi adlandırılaraq rəngarəng formaları ilə mif, əfsanə və nağıl adlandırılmış folklor mətnlərində təyin olunmuşlar. A.Veselovski qeyri-adi yolla döllənməyə misal

olaraq yeyilən toxum, alma; udulan qan, kəllənin külü, saç, ətir, tüpürcək; küləyin təsiri, günəş şüası, müqəddəs hesab edilən suyun içilməsi kimi yaygın olan motivləri nəinki xatırladır, hətta onların hərəsinə aid bir nağılın təsvirini verir. Qeyd olunur ki, qeyri-adi yolla hamilə qalma ilə yanaşı, qeyri-adi yolla dünyaya gəlmə də möcüzəli doğuluş motivini şərtləndirir. Əldən, başdan, buddan və s. doğuluş formalarının adı çəkilir (Veselovskiy, Aleksandr 1940: 533-540). Möcüzəli mayalanma mifinə aid yuxarıda qeyd etdiyimiz Azərbaycan xalq nağıllarında əsas sehir vasitələrinə diqqət yetirək. “Quru kəllə” və “Kəsik baş” nağıllarının hər ikisinin qəhrəmanı ölmüş insanın bir hissəsini yeməklə hamilə qalan bakirə qızlardır. Doğuluş mərhumun həyata yenidən qayıdışı şəkildə özünü bürüzə verir. “Kəsik baş” nağılında vəzirin qızı möcüzəli şəkildə hamilə qalır. Bu möcüzə isə ölmüş insan kəlləsinin külə döndüyündən xəbərsiz olan qızın ona toxunmasıyla başlayır (AFK 2008: 165). Ölü, qızın dünyaya gətirdiyi oğlanın simasında yenidən doğulur. Ölünün həyata qaytarılması üçün onun cəsədindən bir tikə yeməyin lazımlılığı haqqında təsəvvür bir vaxtlar geniş yayılmışdı (Propp, Vladimir 1976: 218). “Kəsik baş” və bu nağılın digər variantı hesab olunan “Quru kəllə” nağılında bakirə qadının bətnində döllənmə - hamiləlik baş verir. Doğulan qəhrəman həyata qayıtmış ölü kimi nəzərdən keçirilə bilər. Ölünün – burda meyidin, bir az da dəqiqləşdirsək, quru kəllənin və ya kəsik başın bir hissəsini yeməklə hamilə qalmaq motivinin digər ucu “hannibalizmlə (adamyeyənliklə) bağlı əski ayinlərə” (Mifi narodov mira 1980: 872) gedib çıxır.

V.İ.Yeremina ənənəvi mədəniyyətin xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən yazır: Yemək prosesi şüurda doğuluş, nikah və ölüm anları ilə bağlıdır (Krayuşkina, Tatyana 2009: 277). Reprodukativ gücə malik məhsulların yeyilməsi vasitəsi ilə mayalanmaya inam milli folklorumuz üçün də xarakterikdir. Burada “həqiqi ata möcüzəli qida ilə əvəzlənir” (Krayuşkina, Tatyana 2009: 277). “Ceyran” nağılının qəhrəmanı olan qadının başı insan başına, bədəni ceyran bədənində oxşayan oğlan doğması da birmənalı qarşılanmır. Sözügedən nağılda ceyran ətini yeməklə hamilə qalma qadını günahsız mayalanma mifinin qəhrəmanına çevirməklə yanaşı, həm də heyvanın qeyri-adi, mifik mənşəyinə diqqət çəkilməsinə səbəb olur. Ə.Əsgər bu barədə fikrini belə cəmləyir: Qadının xaotik zonadan əldə olunmuş ceyran ətini yeməsi ilə hamilə olması mifoloji kontekstdə təbii görünür (Əsgər, Əfzələddin 2017: 74). Bu da totemizmlə bağlı təsəvvürləri yada salır. Ayrıca bir növü – heyvandan doğulma növünü aktuallaşdırır. Günahsız mayalanma mifinə yaşlı valideynlərin simasında rast gəldiyimiz “Kəl Həsənin nağılı” (AFK 2008: 81) ən bariz nümunədir. Nəql olunur ki, bir gün azara düşüb daha oduna gedə bilməyən Əhməd adlı kişinin arvadı naəlac qalıb balta götürür və meşəyə gedir. Orada bərk acdığı üçün ağacdan bir armud qopararaq nuşcanlıqla yeyir. Bərk susuzlayır və bulağın gözündən doyunca su içir. Şələsinin üstünə bir quş qonur, həmin quş qanad çalıb uçanda bir yumurta salır. Nisə həmin yumurtanı da başına çəkir. Yenə susuzlayıb bulağa enərək doyunca su içir. Elə həmin gündən sancılanaraq yorğan-döşəyə düşür və 9 ayın tamamında bir oğlan doğur. Əhməd isə uşağı görəndə kimə bağrı çatlayıb ölür (AFK 2008: 81). Bu Azərbaycan nağılında möcüzəli doğuluş motivinin

nə az, nə çox düz 4 növü səlahiyyət qazana bilər. Aydınlaşdırmaq lazımdır, Nisənin övladı hansı səbəbdən meydana gəldi ki, doğuluş möcüzəli xarakter aldı?

1. Uşağın ana bətnində mayalanma aktı kişi cinsinin iştirakı olmadan baş verdi.

2. Hamiləlik yaşlı valideynin mayalanma qabiliyyəti sıfır vəziyyətdə təyin olunduğu məqamda gerçəkləşdi.

3. Qadının bətnində ya

a) armud ya

b) bulağın gözündən içdiyi su ya

c) quş yumurtası döllənmə yaratdı.

İndi sıralamanı ard-arda təhlil edək.

1. Əks cinsin iştirakı olmadan ana bətnində hamiləlik baş verməsinin, doğuluş aktının gerçəkləşməsinin günahsız mayalanma mifinə bağlı olduğunu bilirik.

2. Yaşlı valideynlərin, əsasən də qadınların ahıl yaşlarında övlad sahibi olması günümüzdə də, təbabətdə də qeyri-adi hal kimi qiymətləndirilir. Bu motiv nağılda gerçəkləşərsə, cəmiyyət təəccüblənər və hadisəyə möcüzə kimi baxarlar.

3. Armud burda adət etdiyimiz almanı əvəz edərək meyvə yeməklə mayalanma növündə əsas vasitə hesab olunur.

İçilmiş suyun təsiri də ana bətnində möcüzəyə səbəb olaraq dövləndirməni gerçəkləşdirir. Bir incəliyə fikir verək: möcüzəli doğuluş motivini nağıllar üzərində işləyən V.Proppun qənaətinə görə, meyvədən doğulma halı içilmiş sudan doğulma halı ilə sıx bağlıdır (Propp, Vladimir 1976 : 212). Bu istiqamətdə diqqətimizi yönəltdiyimiz “Kəl Həsənin nağılı”nda (AFK 2008: 81) meyvə yeyib və ardınca da su içmək doğuluş motivinin gerçəkləşməsində element kimi birgəlik göstərir. Bu nağılda da yumurtanın və suyun döllənməyə səbəb olduğu təsadüfi görünməməlidir. Hesab edilir ki, istər heyvan, istərsə də quş olsun, digər canlılara aid elementlərin – ət parçasının, yumurtanın və s.-in yeyilməsi ilə mayalanma hadisəsinin baş verməsi anaxaqanlıq dövründə meydana çıxmışdır. Çünki məhz o zaman totem-əcdaddan möcüzəli döllənmə haqqında mifoloji təsəvvürlər yaranmışdır (Krayuşkina, Tatyana 2009: 277). Suyun bütün təbiətdə törətdiyi artım da əski dövr insanların nəzərindən qaça bilməzdi; su canlandırır, həyat verir, çiçəkləri gül açmağa, otları böyüməyə vadar edir. O, həyatı törədir. Adətən, əkinçiliklə məşğul olmuş xalqların uşaq arzusunda olan qadınları doyunca su içməklə hamilə qalacaqlarına inanmışlar. Həmin xalqlarda suyun fəvqəladə təsirinə inam vardır. Məndən göründüyü kimi, suyun magik gücü döllənməyə səbəb oldu. “Reyhanın nağılı”nda ərsiz – dul qadının dərya atlarının yaşadığı su gölməçəsindən su içdikdən sonra hamilə olub uşaq dünyaya gətirməsi də birmənalı qarşılanmışdır. Ərsiz doğması böyük səs-küyə səbəb olan Gülcəhanı əxlaqsızlıqda günahlandıraraq qohum-qardaş hətta onu öldürmək istəyir: De görək, bu uşağın atası kimdi? Düzünü deməsən, səni öldürəcəyik. Gülcəhan deyir: Bilin, ağah olun, Reyhanı axtarmağa çıxmışdım, yolda bərk susuzladım...Bir gölməçəyə rast gəldim, ordan doyunca su içdim. Mən bu sudan həmlə qaldım. Mən oğul arzu edirdim. Bu arzumu Allah belə yerinə yetirdi. Oğlumun canında bəzi at nişanları var. Şəhər əhalisi böyükdən-

kiçiyə bu arvadın sözünə inandılar, dedilər ki, bu, çox təmiz arvaddı, bunda bir iş olmaz. Bu əhvalatdan hamı şad olub oğlanın adını Aygır Həsən qoydular (www.nagillar.az). Günahsız mayalanma mifinin təzahür etdiyi “Reyhanın nağılı” su köpüyündən hamilə qalaraq qırğız türklərinin mənşəyini yaratdıqları güman edilən “40 qız haqqında əfsanə”ni xatırladır. Həmin əfsanəyə görə, qırx qız əylənmək üçün gəzintiyə çıxmışlar, sarayın ortasından axan suya girərkən onun üstündəki köpüyü görmüşlər. Qızlar köpüyə ilgi duymuşlar və orda çimməyə başlamışlar. Köpüklə yuyunan qırx qız hamilə qalmış və onlardan qırğız boyu törəmişdir. Göründüyü kimi, əfsanədə həmçinin xalqın mənşəyinin yaranmasında suyun əsas element kimi tanınması təsvir olunmuşdur (Demiryürek, Meral 2017: 50). Tədqiqatçılar su və kişi məni arasında bərabərlik işarəsi qoyur, həmçinin suyun məhsuldarlığı artırmaq qabiliyyətinə işarə edirlər (Krayuşkina, Tatyana 2009: 279). Amma “Reyhanın nağılı”na qiymət verərkən bir incəliyə xüsusi diqqət yetirməmişəm lazımdır. Nağılda sehri suyun möcüzəsindən danışmaqla bərabər dərya aygırlarının da möcüzəyə səbəb ola biləcəyi ehtimalını nəzərdən qaçırmamalıyıq. Doğulan uşaqda at nişanələrinin olması o fikrə gətirib çıxarır ki, qadının hamiləliyi onun heyvanla cinsi əlaqəsindən deyil, heyvana məxsus bir elementin su ilə birgə qəbulundan sonra baş vermişdir. Milli folklorumuzda elə mətnlər toplanılmışdır ki, məhz orada təsvir olunanlar heyvan mənşəli canlı dünyaya gətirən qadını günahsız mayalanma mifinin qəhrəmanına çevirmişdir. Digər bir mətnə (bu mətn “İnanclar” başlığı altında nəşr olunmuş nümunələrdən biridir) qeyd olunduğuna görə, hamilə qadının ilan əti istəməsinin – ilan ətinə yerikləməsinin səbəbi doğuluşdan sonra məlum olur. İnsanlar böyük möcüzəyə şahidlik edirlər; qadın qurbağa doğur. Anlaşıdır ki, cavan gəlin göldən su içəndə qurbağa sürfəsi onun bədəninə keçib və böyüyüb. Qadın bu səbəbdən ilana yerikləyibdir (Qarabağ: Folklor da bir tarixdir 2014: 367). Məsələnin möcüzəli görünən tərəfi həm də ondan ibarətdir ki, qeyd olunduğu kimi, qadın “surrogate mother” – daşıyıcı ana funksiyasını yerinə yetirmişdir. Əgər doğulan canlı insan olardısa, bunu möcüzə adlandırmaya bilərdik, çünki bildiyimiz kimi, təbabət bunu müvəffəqiyyətlə həyata keçirə bilmişdir. Amma milli folklorumuza istinadən gətirdiyimiz mətnə qadın digər bir canlı – qurbağanın döllənmiş yumurtasını 9 ay boyunca bətnində daşıyıb sağlam şəkildə dünyaya gətirmə epizodunu canlandırdığı üçün möcüzəli doğuluş motivinin məzmununa uyğun gəlir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, A.Veselovski qeyri-adi yolla döllənməyə misal olaraq tüpürçəyin də adını çəkir. Bu kontekstdə milli folklorumuzun ən maraqlı nağıllarından hesab olunan “Qaraqaşın nağılı” diqqətimizi çəkdi. Uzun illər övlad həsrəti ilə yaşayan odunçu arvadının qəfil hamiləliyi təşviş səbəb olur. Nağıldan göründüyü kimi, hadisəni bir müsibət kimi qarşılayan odunçuya arvadı elə bir açıqlama vermiş olur ki, bu, möcüzənin səbəbini bildirir: Ay kişi, ağzımda sənə bir quran söz danışmışam, bu olsa-olsa, dərvişin ağzının tüpürçəyindən olacaq (AFK 2006: 227). Həqiqətən də nağılın əvvəlində oxuduğumuz epizodlardan məlum olur ki, dərviş öz ağzının suyundan bir qaşığıq damızdırıb odunçu arvadına verir. Həmin ağzıq suyunun – tüpürçəyin sehri ilə

hamilə qalan qadının 9 ayın sonunda dünyaya gətirdiyi uşaq qeyri-adiliyi ilə seçilir: Bu uşağın nə qolu vardı, nə qıçı, nə cəmdəyi, nə başı, nə də ki, gözü. Amma bir cüt çatma qaş görünürdü”. Qeyd edək ki, S.Tompsonun Motiv İndeks Kataloqunda (TMİ) “Qaraqaş” nağılının epizodları ilə səsleşən motiv vardır: T550.7 – Poor woman gives birth to child who has no body (merely head or skull) - Zavallı qadını bədəni – vücudu olmayan uşaq dünyaya gətirir (Thomson, Stiss, <https://sites.ualberta.ca>). Sözügedən nağılda qaşından başqa heç bir orqanı olmayan Qaraqaş haqqında bunlar deyilir: Ey dili qafil, bu filan cadugunun tüpürcəyindən əmələ gələn oğlandı (AFK 2006: 230).

Qeyd edək ki, dünya folklorunda elə nümunələr var ki, o nümunələrdə təbiət hadisələri, məsələn, yağış, külək, ildırımın ani şiddəti, gün işığının – şüasının təsiri hamiləliyə səbəb ola bilər. Bildirildiyi kimi, bu təbiət hadisələrində valideyn kimi yalnız analar çıxış edir. Sözügedən təbiət hadisələrinin möcüzəli mayalandırma gücü ilə qadın bətnində hamiləlik baş verir. Bu prosesdə isə sözügedən təbiət hadisələrinin reproduktiv funksiyası aşkarlanmış olur. Reproduktiv funksiya dedikdə, hətta cansız varlıqların da dövləndirmək gücünə yönəlmiş qədim inanclar nəzərdə tutulur. Milli folklorumuzda təbiət hadisələrinin təsiri ilə yaranan bakirə dövlənmə motivinə nadir hallarda təsadüf edilir. Gün işığının yaratdığı möcüzəli mayalanma epizodunu folklor nümunələrindən birində aşkarladıq: Bir gün xatun gördü ki, göydən bir işıq aralandı, düz ona sarı gəldi və qoynuna girdi... sonra bədənində nəşə hiss elədi. Onda inandı ki, tanrı ona övlad qismət eliyif (AFA 1999: 171).

Qeyd eləməyi vacib bilir ki, məşhur “Tapdıq” nağılının qəhrəmanı da səhvən gün işığından doğulmuş möcüzəli qəhrəman kimi xarakterizə oluna bilər. Belə hesab edirik ki, “Tapdıq” nağılında oğul arzusunda olan Süleyman tacirin “bu uşaq bizə gün işığından gəldi” (AFK 2006: 3) deməsi araşdırıcıları çaşdırmamalıdır. Təsvirlərdən görürük ki, Tapdıq Gün xanım və Tufan divin izdivacından doğulmuşdur, yəni antropomorflaşmış personajlar valideyn statusu qazanmışlar. Aydınlaşır ki, hər iki valideynin iştirakı ilə doğulan Tapdıq günahsız mayalanma mifinin qəhrəmanı deyildir. Bəzi mənbələrdə hətta ondan tanrıoğlu kimi bəhs olunmuşdur (Əsgər, Əfzələddin 2017: 84-85).

İşin elmi nəticəsi: Beləliklə, günahsız mayalanma mifinə misal göstərdiyimiz milli folklor nümunələrində bu doğuluş növləri səciyyəvidir:

1. Qadının hamilə qalması üçün onun bədənində mayalandırıcı gücə malik qidalar daxil olmalıdır. Aşağıdakı hallarda möcüzəli mayalanma halı baş verir; bu hallar əks cinsin iştirakı olmadan baş verdiyi üçün elmi ədəbiyyatlarda günahsız mayalanma mifinin əsas təsəvvürü hesab edilir:

- a) su içməklə mayalanma
- b) meyvə yeməklə mayalanma
- c) heyvan əti yeməklə mayalanma
- d) quş yumurtası yeməklə mayalanma
- e) muncuq dənəsi udmaqla mayalanma
- f) meyidin bir parçasından dadmaqla mayalanma

İ) ağız suyunun- tüpürçəyin təsiri ilə mayalanma

2. Təbiət hadisəsi möcüzəli mayalanmanı gerçəkləşdirməlidir.

Qeyd edək ki, toplanılmış folklor nümunələrinə əsasən günahsız mayalanmanın bu forması öz məzmununda yalnız gün işığının təsiri ilə döllənməni ehtiva edir.

İşin elmi yeniliyi: Məqalənin əsas elmi yeniliyi onun mövzusunun aktuallığı ilə müəyyənləşir. İlk dəfə olaraq milli folklorumuzdakı bəzi mətnlər möcüzəli doğuluş motivinin xüsusi bir növü olan “*günahsız mayalanma mifi*” başlığı altında tədqiqata cəlb olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folklor külliyyatı (2008), X cild, Bakı, Nurlan, 400 s.
2. Azərbaycan folklor külliyyatı (2006), II cild, Bakı, Səda, 400 s.
3. Azərbaycan folklor antologiyası (1999), III kitab, Göyçə folkloru. Bakı, Səda, 858 s.
4. Azərbaycan folklor külliyyatı (2007), V cild. Bakı, Nurlan, 400 s.
5. Azərbaycan folklor külliyyatı (2008), VII cild, Bakı, Nurlan, 400 s.
6. Azərbaycan folklor külliyyatı (2008), VIII cild. Bakı, Nurlan, 400 s.
7. Əskər, Əfzələddin. Azərbaycan sehirli nağıllarında qəhrəman (2017) Bakı, Elm və təhsil, 116 s.
8. <http://www.nagillar.az>
9. Qarabağ: Folklor da bir tarixdir (2014), VIII cild, Toplayıb, tərtib edən: Rüstəməzadə İ. Bakı, Zərdabi LTD MMC, 440 s.
10. Qazax örnəkləri (2012), XXI kitab, Bakı, Elm və təhsil, 376 s.
11. Bekki, Selahəddin. (2011), Bəzi folklor anlatıları və dini mətnlərə görə kahramanın mucizəvi (babasız) doğumu, Türk kultürü və hacı bektəşi veli araşdırma dergisi, № 58
12. Demiryürek, Meral. Kırkkız efsanesinin yazılı kultürdəki iki örneği üzerine bir değerlendirme (2017). Milli folklor, № 116
13. Ekici, Metin. The birth of hero in turkic epics (2013). Milli folklor, № 16
14. Synodinou Katerina. The realitionship between Zeus and athena in the İliad (1986), <http://olympias.lib.uoi.gr>
15. Thomson, Stiss. «Motif-index of folk-literature», <https://sites.ualberta.ca>
16. Веселовский Александр. Историческая поэтика (1940). Москва. Художественная литература, 649 с.
17. Жирмунский, Виктор. Тюркский героический эпос (1974) Ленинград. Наука, 1974, 727с
18. Зеленин, Дмитрий. Культъ онгонов в Сибири. Пережитки тотемизма и идеологии Сибирских народов (1936). Москва-Ленинград, Издательство Наука Академии СССР. 436 с.
19. Краюшкина, Татьяна. Чудесные дети и их появление на свет в русских народных волшебных сказках Сибири и Дальнего Востока. Вестник Бурятского Государственного Университета (2009), №10
20. Лафарг, Пол. Религия и капитал (1937). Москва, Огиз, 232 с.
21. Мифы народов мира (1980). Москва. Советская энциклопедия, 1147 с.
22. Пропп, Владимир. Фольклор и действительность (1976). Москва, Наука, 324 с.